

Clarissen onder de stadswal

Onderzoek naar het Clarissenklooster in de Molenbuurt in 2015 en 2021

Clarissen onder de stadswal

Onderzoek naar het
Clarissenklooster in de
de Molenbuurt in
2015 en 2021
(15MBU, 21MBU)

Peter Bitter m.m.v.
Nancy de Jong,
Ferry van den Oever,
Rob Roedema en
Sjaak Waterlander

Een uitgave in de reeks
Rapporten over de Alkmaarse
Monumenten en Archeologie

RAMA 31

**Clarissen onder de stadswal.
Onderzoek naar het Clarissenklooster in de Molenbuurt
in Alkmaar in 2015 en 2021 (15MBU, 21MBU)**

Peter Bitter m.m.v.

Nancy de Jong, Ferry van den Oever, Rob Roedema en Sjaak Waterlander

**Clarissen onder de stadswal.
Onderzoek naar het Clarissenklooster in de Molenbuurt
in Alkmaar in 2015 en 2021 (15MBU, 21MBU)**

Peter Bitter m.m.v.

Nancy de Jong, Ferry van den Oever, Rob Roedema en Sjaak Waterlander

Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie 31

ISSN 2950-4155 (online)

Tekst: Peter Bitter m.m.v. Nancy de Jong, Ferry van den Oever, Rob Roedema en Sjaak Waterlander

Fotografie: Peter Bitter en Nancy de Jong (tenzij anders vermeld)

Tekenwerk, digitale beeldbewerking en opmaak: Peter Bitter

Uitgave van de vakgroep erfgoed van de gemeente Alkmaar

© Copyright Gemeente Alkmaar 2025

Alle rechten worden voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

Clarissen onder de stadswal.

Onderzoek naar het Clarissenklooster in de Molenbuurt in Alkmaar in 2015 en 2021 (15MBU, 21MBU)

Peter Bitter m.m.v.

Nancy de Jong, Ferry van den Oever, Rob Roedema en Sjaak Waterlander

INHOUD

Administratieve gegevens 2015

Administratieve gegevens 2021

Hst.1 Het Clarissenklooster van Alkmaar

Inleiding: onderzoeken

Geschiedenis van het klooster

Hst.2 Muurwerk van de clarissen onder eethuis Bodrum in 2015

Resten van gebouwen

Hst.3 Resten van de clarissen in riool- en kabelsleuven in 2021

Aanleiding en vraagstellingen

Archeologische sporen

Hst.4 Samenvatting

Literatuur

Bijlage 1 Sporen- en vondstenlijst van 15MBU en 21MBU *(Peter Bitter en Rob Roedema)*

Bijlage 2 Dierlijk bot uit een vondstcomplex van het Clarissenklooster *(Sjaak Waterlander)*

Afb.1 Situering van de beide onderzoekslocaties, met de werkputten in rood. Het noorden is boven

Administratieve gegevens 2015

Bevoegd gezag en uitvoering: gemeente Alkmaar, vakgroep erfgoed
Opdrachtgever werkzaamheden: Bodrum Döner Kebap Huis
Vondstverwerving: Niet Gravend Onderzoek (begeleiding aanleg bouwput)
Periode veldwerk: 12 oktober 2015
Locatie plangebied: Zevenhuizen 48 (Molenbuurt)
Landelijke X / Y coördinaten: 111348 / 516450
Deponering: Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke code: 15MBU

Administratieve gegevens 2019

Bevoegd gezag en uitvoering: gemeente Alkmaar, vakgroep erfgoed
Opdrachtgever werkzaamheden: Stadswerk072 Alkmaar
Vondstverwerving: Niet Gravend Onderzoek (begeleiding rioolaanleg)
Periode veldwerk: 16 sept. en 8 – 19 okt. 2021 (6 werkdagen)
Locatie plangebied: Molenbuurt
Landelijke X / Y coördinaten: 111379 / 516429
Archis Onderzoeksmeldingnr.: 5667996100
Deponering: Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar
Gemeentelijke code: 21MBU

De gemeente Alkmaar is gecertificeerd voor archeologisch onderzoek conform BRL4000, protocol 4003 en 4004

Hst.1 Het Clarissenklooster van Alkmaar

Inleiding: onderzoeken

De vervanging van het riool onder de straat Molenbuurt in het najaar van 2021 werd begeleid door de gemeentelijk archeologen. De grootste aandacht kreeg het meest zuidwestelijke deel van de Molenbuurt, bij de hoek met de straat Zevenhuizen en de Bergerbrug.

In 2015 zijn bij de bouw van de kebapzaak Bodrum onverhoeds enkele resten gevonden van het voormalige Clarissenklooster. Tot dan toe werd verondersteld dat het klooster geheel was opgeruimd door de aanleg van de nieuwe stadswal en singelgracht in 1573.¹ De resten zijn gedocumenteerd voordat ze werden verwijderd voor een kelderaanleg – ze worden beschreven in hoofdstuk 2.

Op 19 juni 2018 werd vanaf de Bergerbrug langs de westkant van kebapzaak Bodrum een sleufje gemaakt van 60 cm diep en 30 cm breed voor glasvezel- en elektrakabels richting de Vest. Hierin werd tot op circa 25-26 meter vanaf de brug los puin waargenomen maar er waren in het ondiepe sleufje geen andere gebouwresten. De bovengrond in het vervolg tot aan De Vest leverde alleen ‘vrijwel schoon’ licht- en donkergeel zand op.²

Voorafgaand aan de rioolwerkzaamheden van 2021 was dit gebied meegenomen bij een geofysisch onderzoek van de Gasthuisstraat en Zevenhuizen door Ferry van den Oever van fa. Saricon in opdracht van de gemeentelijke vakgroep erfgoed.³ Daarbij werden enkele plekken gevonden met stenige materialen dicht onder de oppervlakte maar ook bleek dat veel was verstoord door de aanleg van de rioleringen in de jaren 1970 en door de talloze kabels en leidingen langs beide zijden van de straat. Diverse muurresten bevinden zich bovendien nog onder die kabels en leidingen.

Tijdens de vervanging van het riool en voor de herinrichting van de straat werden de puinplekken in oktober 2021 nader onderzocht – ze worden beschreven in hoofdstuk 3. Ondanks de weinig belovende resultaten van de grondradar bleken nog diverse muurresten aanwezig van het Clarissenklooster. Ze zijn archeologisch onderzocht voordat de aannemer de bovenlaag verwijderde voor het nieuwe wegdek. Van het klooster werden funderingen, puinbanen en omver getrokken muren gevonden, waardoor de locatie van het klooster nader is te bepalen. Ook zijn de oude rooilijnen bepaald van de ‘oude Geestweg’, de voorganger van de Molenbuurt. Van het klooster zijn verder aan stukken gebroken heiligenbeeldjes gevonden en resten van een begraafplaats (ernstig verstoord door boomwortels – en door de geuzen?). In het muurwerk werd een poortdoorgang gevonden – maar de plattegrond is te onvolledig om deze ook te kunnen identificeren als de poort waar de geuzen op 20 juni 1572 aan rammelden terwijl de zusters via de achterkant op de vlucht sloegen. Het verhaal van de Alkmaarse clarissen toont een andere kant van de geuzen die met de Alkmaarders heldhaftig zouden strijden bij het Spaans Beleg van die zomer. De archeologische resten bezorgden de onderzoekers en geïnteresseerde voorbijgangers zodoende een bijzondere historische sensatie.

¹ Een voorbericht in de Archeologische Kroniek van Noord-Holland: Bitter/ De Jong 2016

² Alkmaarse archeologische projectcode 18MBU.

³ Verslag is gedaan in een briefrapportage d.d. 17-3-2021. Gekozen werd voor een onderzoek met grondradar (GPR), uitgevoerd op 30 september 2020.

Afb. 2 De 'kladversie' van de kaart van Alkmaar door Jacob van Deventer (Noordhollands Archief). Hij wordt in 1561 gedateerd, onder meer omdat de sloot in de Breedstraat al is gedempt, waartoe het stadsbestuur in 1560 had besloten

Geschiedenis van het klooster

Van het in 1572-73 afgebroken klooster is uiterst weinig bekend. Er zijn weinig archiefstukken over bewaard gebleven. Het was een vrouwenklooster, gewijd aan St. Clara. Waarschijnlijk volgden de Alkmaarse clarissen, net als hun zusters in Hoorn en Enkhuizen, nog veel strengere regels dan de andere vrouwenkloosters in de binnenstad. Ze deden niet alleen een gelofte van armoe, kuisheid en gehoorzaamheid maar ook van zwijgplicht en sterke afzondering van de buitenwereld. De Clarissen werden naar hun kleding ook wel aangeduid als 'grauwzusters' of zelfs 'barrevoetenzusters'.⁴ Ze leefden uitsluitend van de liefdadigheid van de Alkmaarders en vulden hun dagen met gebeden. Hoewel de bisschop al in 1492 permissie gaf voor de oprichting, kwam het klooster pas in 1505 tot stand en clarissen afkomstig uit Gouda namen er hun intrek. Later blijken er ook Alkmaarse vrouwen te zijn ingetreden. De bouw werd bespoedigd door een genereus legaat van maar liefst 3600 pond die de Alkmaarse magistraat Claes Corff in 1506 naliet. In 1509 werd de kapel gewijd.⁵ Vermoedelijk werd het klooster bediend door een priester uit het nabijgelegen Minderbroedersklooster in de stad.

⁴ Schrickx 2015, 65-72.

⁵ Vis 2007, 128-129.

Het klooster stond net buiten de stad, bij een deel van de vestgracht dat een bewogen historie kende.⁶ De oudste gracht is aangelegd in de tweede helft van de 13de eeuw en werd in de 14de eeuw voorzien van een bakstenen stadsmuur. De stadsmuur moest echter in 1492 worden ontmanteld als straf voor het grote belastingoproer van het 'Kaas- en Broodvolk' van een jaar eerder. Na de plundering van de stad door een Fries-Gelderse bende in 1517 werd in 1528-1550 een nieuwe versterking gebouwd, deels als wal en aan de westkant van de stad als een zware bakstenen stadsmuur. Aan het einde van de Gasthuisstraat stond de oudste Geesterpoort. Tijdens de bouw van het klooster was de vestgracht dus nog niet voorzien van muren – de herbouw van de stadsmuren aan deze kant van de stad begon pas toen het klooster al in gebruik was.

Met de overname van Alkmaar door de geuzen in 1572 werd het klooster met spoed ontruimd en kort erna verwoest en afgebroken. De stenen van het kloostergebouw werden gebruikt voor het versterken van de nieuwe stadswallen. De zusters wisten op het nippertje te ontsnappen aan mishandeling en erger. Ze vluchtten via Haarlem, Amsterdam en Antwerpen naar Portugal, waar ze samen met een groep Vlaamse vluchtelingen werden opgevangen in het klooster van Nossa Senhora da Quitaçon in Alcantara bij Lissabon. Van deze tocht is een reisverslag overgeleverd van een van de Vlaamse nonnen die ook de avonturen van haar Alkmaarse zusters beschrijft.⁷

Met de inname van de stad door de Geuzen brak voor de Alkmaarse katholieken een vreselijke tijd aan. Het begon met het oppakken van zes priesters van het Minderbroedersklooster, die door de geuzen snel uit het overwegend katholieke (!) Alkmaar werden afgevoerd naar Enkhuizen. Ze werden daar later gemarteld en stierven de marteldood aan de galg. De vier oudste vrouwenkloosters in Alkmaar, waar vooral dames uit de stad zelf leefden, werden nog enigszins ontzien maar dat zou niet gelden voor de clarissen.

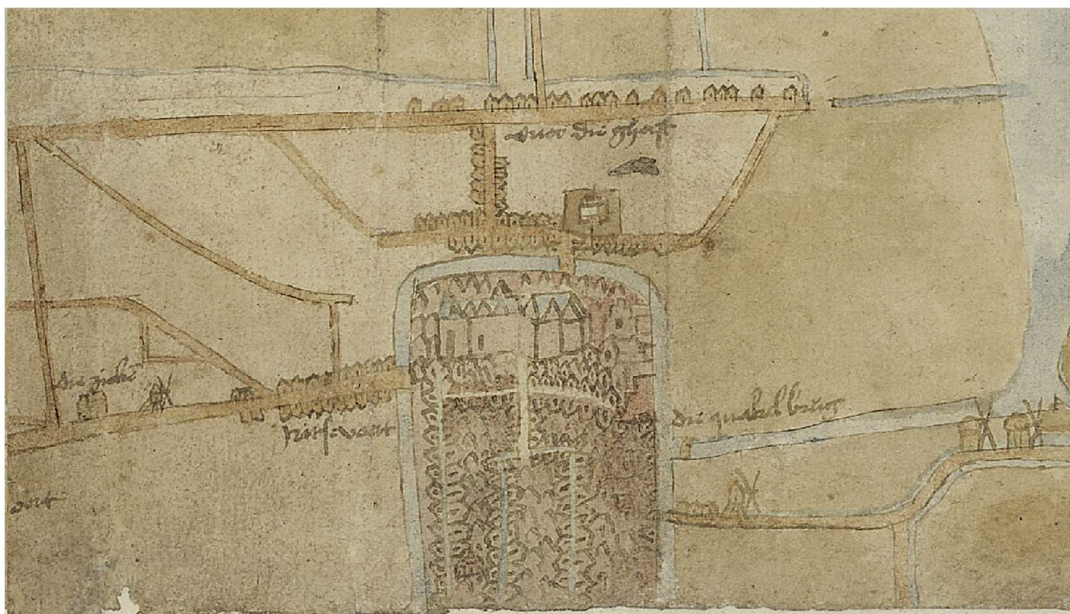
In de avond na de arrestatie van de minderbroeders wisten de zusters op het nippertje te ontsnappen met hulp van enkele Alkmaarders, nadat was uitgelekt dat de geuzen een razzia zouden houden in het Clarissenconvent. Terwijl de soldaten op de deur van de poort bonkten, vluchtten de zusters met een ladder over de kloostermuur. De invallers werden razend en hun wandaden worden geschetst in het reisverslag:

'Ze koelden hun woede op de heilige beelden en de altaren die ze braken en op de grond gooiden. Ze strooiden de heilige relieken over de vloer en er was geen tijd om ze weer op te pakken en mee te nemen. Vele heilige zaken werden in de moestuin begraven, de rest lieten ze in hun haast liggen ... Ze groeven in de kloostergalerij twee nonnen op die daar recentelijk waren begraven. Ze dachten dat ze daar misschien wel wat stukken goud of zilver bij zouden vinden, of andere kostbaarheden. Maar ze vonden alleen maar de lichamen van de overledenen met hun armzalige habijten. Ze haalden ze uit de graven en ontkleedden ze en verrichtten er duizenden brutaliteiten mee: ze hakten de hoofden af en staken die op hun lansen, en dansten ermee. Daarna plaatsten ze de hoofden op een paar hoge stokken in het zicht van iedereen zoals men doet met struikrovers ... Het is onmogelijk te zeggen wat ze allemaal in dit klooster hebben gedaan. Alles gooiden ze plat, terwijl het het mooiste gebouw was dat je kon vinden en bijna geheel nieuw.'

In het voorjaar van 1573 werd het klooster, althans wat ervan over was, gesloopt. Het terrein werd deels afgegraven voor de vestgracht van de Geestersingel en deels afgedekt door de nieuwe stadswal.

⁶ De gracht is deels opgegraven – zie Bitter/ Van Zanten 2013 RAMA 17 hst.2.

⁷ Er is een vertaalde transcriptie verschenen: Fagel en Spaansen 2019, blz.17-29.

a

Afb.3 De oudste kaarten van Alkmaar:
a. Detail van de kaart van 'de Landen rond de Egmondermeer' door Simon Meeuws in 1540 (Archives Nationales, Parijs). Het noorden is rechts
b. Uitsnede uit de 'kladversie' van de kaart van Alkmaar door Jacob van Deventer in 1561 (Noord-Hollands Archief). Het noorden is boven

B

Van het Clarissenklooster zijn slechts twee afbeeldingen bekend. De eerste is op een wat primitieve kaart uit 1540 en toont de stad in de rechter onderhoek van een opmeting van de 'Landen rond de Egmondermeer' door Simon Meeuws.⁸ Hij geeft een vierkant kloosterterrein weer vlak buiten de vestgracht, direct ten noorden van de oude poortbrug.

⁸ Archives Nationales in Parijs, inv.nr N/III Pay Bas 10 (Wieringa 1994, blz.22 en 98).

De tweede weergave van het klooster is op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1561.⁹ Hij schetste schuin tegenover de stadspoort een vierkant ommuurd erf met een flinke kloosterkapel omringd door gebouwen van het klooster en andere huizen.

Het klooster stond aan een weg langs de Geest die aan de zuidwestkant van de stad de buitenkant van de middeleeuwse vestgracht volgde (nu nog herkenbaar in de straat Geest) maar die voorbij de Bergerpoort in noordelijke richting nog ca 400 meter kaarsrecht doorliep. Dit rechte stuk heb ik hier aangeduid als de 'oude Geestweg'.¹⁰

Van Deventer beeldde de belangrijkste gebouwen niet topografisch correct af maar draaide ze tot een zijaanzicht, ook als ze in werkelijkheid anders waren georiënteerd. Van het Clarissenklooster is de kapel dus niet onder de juiste hoek getekend, maar wel is de locatie van het complex goed te bepalen, met links van het klooster nog de ommuurde kloostertuin. Bebouwing is verder alleen gemarkeerd met rode verf en gekriebelde arcering.

Het Clarissenklooster werd toegevoegd aan een buitenwijk die direct buiten de Geesterpoort was ontstaan. De Bergerweg bestond in 1561 nog niet – die kwam pas tot stand na de droogmakerij van de Bergermeer in 1564.

Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1561 is de buitenwijk getekend, een paar jaar voor de droogmakerij van de Bergermeer. Wie de brug van de Geesterpoort overstak, kwam eerst op de 'oude Geestweg'. Om de andere kant van de buitenwijk te bereiken moest men na ongeveer 30 meter bij de Kanisstraat weer rechtsaf slaan voor de oude hoofdstraat naar het westen. Deze kwam uit op de Westerweg en Snaarmanslaan. Als men rechtsaf de Snaarmanslaan in ging, was er na circa 50 meter links een zijweggetje met een handvol huizen aan het Scharlo. Het weggetje liep nog dood op de oever van de Bergermeer, met een brede sloot langs dit weggetje.¹¹ Dat doodlopende weggetje werd kort na de droogmakerij verlengd tot de Bergerweg.

De hoofdstraat was toen dus nog niet de Bergerweg maar lag iets zuidelijker, want hij voerde vanaf de Kanisstraat over de Bergerrotonde naar de Westerweg en het Groenelaantje.

Uit het Cohier van het Haardstedegeld uit 1492 blijkt dat het voorstadje werd verdeeld in twee buurtjes. Er zijn dan 28 huizen vermeld '*buyten die Geestpoirt*' (omgeving Molenbuurt, Kanisstraat en Bergerrotonde) en 26 huizen '*Over die Geest*' (omgeving Snaarmanslaan). In 1519 noteerde men in de belastinglijst van de Staat van de Hoofdbewoners 33 huizen '*buyten die Geestpoert*' en 30 huizen '*Over die Geest*'.¹² Het aantal huizen is dus niet gering – het is zelfs iets meer dan de omvang van het Ritsevoort vóór 1573.

⁹ Er zijn drie versies van de kaarten van Jacob van Deventer die onderling iets verschillen in de details.. De oudste is de kladversie die hij op doorreis maakte van de diverse steden die hij aandeed. Deze kaart bevindt zich in het Noord-Hollands Archief inv.nr.2425. Van de kladversies zijn twee nette versies gemaakt. Van elke stad vervaardigde Van Deventer een netkaart met een vereenvoudigde bijkaart. Zijn opdrachtgever keizer Karel V liet de kaarten bundelen in een atlas, die zich nu bevindt in de Biblioteca Nacional te Madrid. Van de twee netversies is de eerste uitgevoerd zoals de kladversie (alleen is per abuis de bebouwing langs de oostkant van de 'oude Geestweg' niet overgenomen). De tweede netversie (ook wel 'het Carton' genoemd) is duidelijk militair van aard en toont alleen hoofdwegen, vestingwerken, kerken, kloosters en molens.

¹⁰ Niet te verwarren met de tegenwoordige Geesterweg aan de noordkant van de Bergerrotonde, die via de straat Scharlo doorloopt in de Bergerweg.

¹¹ Die sloot langs de Bergerweg werd later verlengd naar de Geestersingel. Op een kaart van het Spaans Beleg van omstreeks 1625 (Regionaal Archief inv.nr.PR1003147) staat deze ingetekend met de waternaam 'Die Vaert na Egmont'. Dat is vermoedelijk een anachronisme want in de zomer van 1573 was er geen tijd om dit soort waterwegen al te graven.

¹² Fasel 1979, 79-80 en 89.

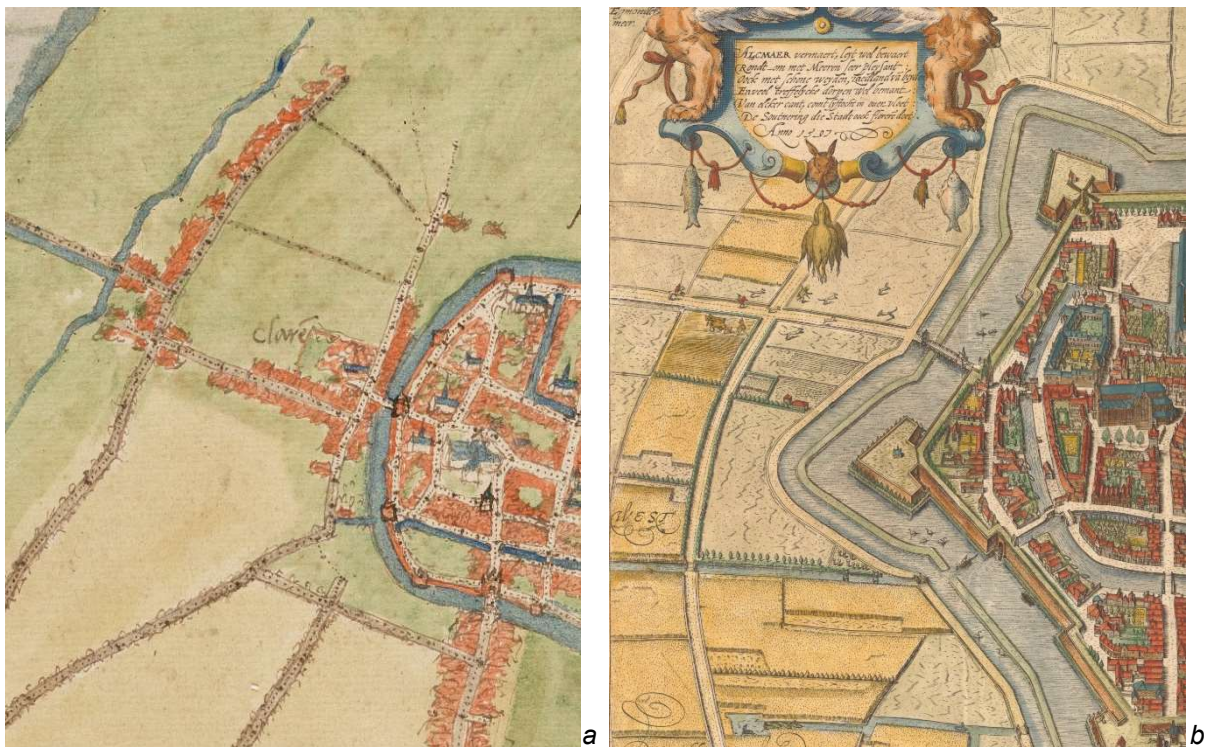
Op de kaart van Meeuws uit 1540 wordt het voorstadje vereenvoudigd weergegeven, maar duidelijk leesbaar er bij de Snaarmanslaan 'ouer die gheest' genoteerd en bij de oostelijke buurt lijkt 'zbrug' (?) te staan.

Vlak voor de Spaanse belegering werd het voorstadje afgebroken om te voorkomen dat de vijand zich erin kon verschansen. Dat was een forse ingreep en nadien werden de huizen niet meer herbouwd.

De wallen en muren uit 1528-1550 hebben dus maar heel kort bestaan. In 1573 werden na de aanleg van de nieuwe omwalling en het uitgraven van o.a. de Kennemersingel en Geestersingel, de erachter gelegen wallen en muren verwijderd die immers overbodig waren geworden. De oude vestgracht werd gereduceerd tot slechts een binnenwater.

De nieuwe vesting langs de Geestersingel omgaf in 1573 ook een strook terrein buitenlangs de middeleeuwse stadsgracht. Tussen de middeleeuwse gracht en de nieuwe stadswal kwam een straat, de Molenbuurt, die werd genoemd naar de molen De Munnik op het nieuwe Munnikenbolwerk. De Molenbuurt liep vlak binnen de wallen en er was alleen aan de stadszijde een beperkte ruimte voor bebouwing. De huizen langs de Molenbuurt waren wellicht (mede) bestemd voor de bewoners van het afgebroken voorstadje.

In de wal kwam in 1589 een nieuwe Bergerpoort, de oude poort werd pas in 1621 verwijderd. De Bergerpoort was een stevig gebouw over een enkele doorgang, die was verhoogd met een verdieping. Aan de stadszijde was daarboven een sierlijke halsgevel met voluten en een hoge top, maar aan de veldzijde was dit beperkt tot een simpele rechte lijstgevel. De smalle doorgang liep in een hoek van 45 graden door de wal en vormde een hindernis voor het verkeer van en naar de Bergerbrug.¹³ De middeleeuwse vestgracht bleef eeuwenlang een binnenwater in de stad.

Afb.4 De westkant van Alkmaar op de kaarten van: a. Jacob van Deventer uit 1561 en b. Cornelis Drebbel uit 1597 (Noord-Hollands Archief; Regionaal Archief Alkmaar). De buitenwijk van 'Over de Geest' en 'buiten de Geestpoort' is in 1573 volledig afgebroken en doorgraven door de nieuwe singels

¹³ De Raad 2004.

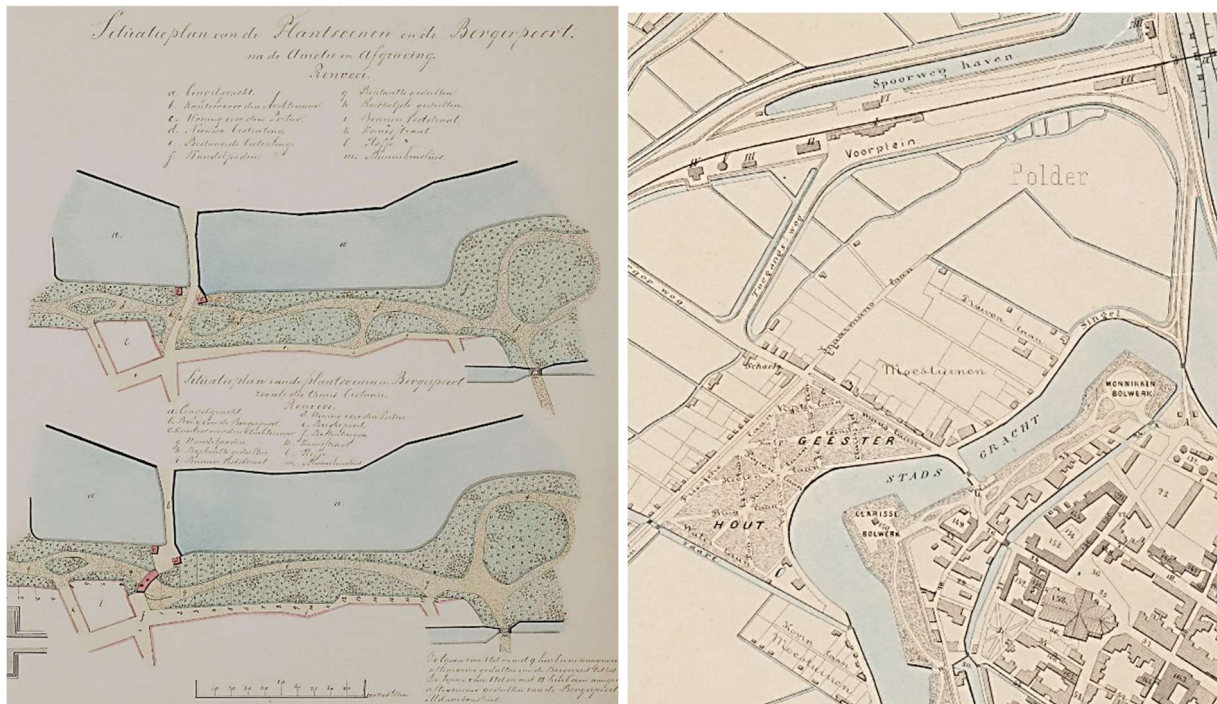
Tegenwoordig is van die gracht ten noorden van de Lindegracht niets meer aanwezig, omdat hij in 1931 werd gedempt. De westrand van de binnenstad, tussen de Grote Kerk en de singels van de omwalling uit 1573, is door nieuwbouw in de 20ste eeuw onherkenbaar veranderd. Het enige dat hier aan de oudste vestgracht herinnert is de naam van de hoofdstraat naar de Bergerbrug, die deels Gasthuisstraat heet maar vanaf de plek van de verdwenen middeleeuwse gracht nog de oude naam Zevenhuizen heeft. De middeleeuwse vestingwerken zijn vooral bekend door archeologische onderzoeken.¹⁴

Het gebied van de huidige Bergerrotonde werd in 1689 bestemd tot een park in de vorm van een 'sterrenbos' (bosplantages langs kruisende wegen in een sterpatroon) en kreeg de naam Geesterhout.

Het park maakte tussen 1890 en 1915 plaats voor woningbouw.¹⁵

In het midden van de 19de eeuw werden de wallen en bolwerken deels geëgaliseerd voor de aanleg van een park in de Engelse landschapsstijl. De scherpe vormen van de bolwerken en de inspringingen van de oever ('gebroken tracé' in vestingterminologie) werden met grond aangevuld tot een glooiende oeverlijn, passend bij de slingerpaden over de wallen.

In 1863 werd de wal bij de Molenbuurt afgegraven om de grond te gebruiken voor de demping van de Nieuwesloot. Ook werd de Berger- of Geesterpoort verwijderd.

Afb. 5a Ontwerptekening uit 1862 voor de herinrichting van de Gedempte Nieuwesloot en de Molenbuurt, uitsnede met de wal en de Bergerpoort.

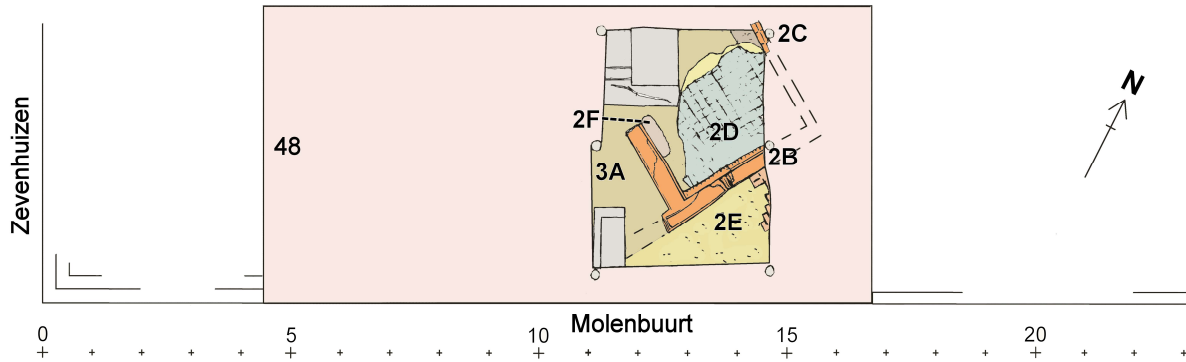
Afb. 5b Uitsnede uit de stadskaart van Hermanus Coster uit 1865, met het 'sterrenbos' van de Geesterhout (beide: Regionaal Archief Alkmaar)

¹⁴ Zie Bitter e.a. 2007 RAMA 12 p. 199-287, Bitter 2010 RAMA 16, Bitter/ Van Zanten 2013 RAMA 17, Bitter 2025 RAMA 28 hst.1.

¹⁵ Zie Komen/ Mutters 1998, 15-16.

Afb.6 Resten van het Clarissenklooster in de bouwput van kebapzaak Bodrum in 2015: a-b vloerrest 2D uit het zuiden gezien, c-d binnenaanzicht van muren 2B en 2C, e funderingen vanuit het oosten gezien, f restant van straatje 2E uit het zuiden gezien

Afb.7 Plattegrond van de onderzochte kloosterresten aan de Molenbuurt in 2015. Schaal 1:150

Hst.2 Muurwerk van de clarissen onder eethuis Bodrum in 2015

Resten van gebouwen

In oktober 2015 werden in een kleine bouwput in de voormalige vestingwal bij de Molenbuurt, op de hoek met Zevenhuizen, enkele resten aangetroffen van het verdwenen 16de-eeuwse Clarissenklooster. Voor de vernieuwing van de kebapzaak Bodrum naast de Bergerbrug werd een ondiepe bouwput gegraven maar ook was er een diepere kuil voor een keldertje van 3,5 bij 4,5 meter. In dit gebied was in 1573, net buiten de middeleeuwse Berger- of Geesterpoort, de aanwezige bebouwing van huizen en het vrouwenklooster gesloopt voor de bouw van de nieuwe vestingwal en het uitgraven van de singelgracht. Het was de vraag of hiervan nog resten te vinden zouden zijn, gezien het grote grondverzet bij de vestingbouw en daarna. Er is besloten om bij het graafwerk van de aannemer een kijkje in de bodem te nemen. Met een onverwacht succes.

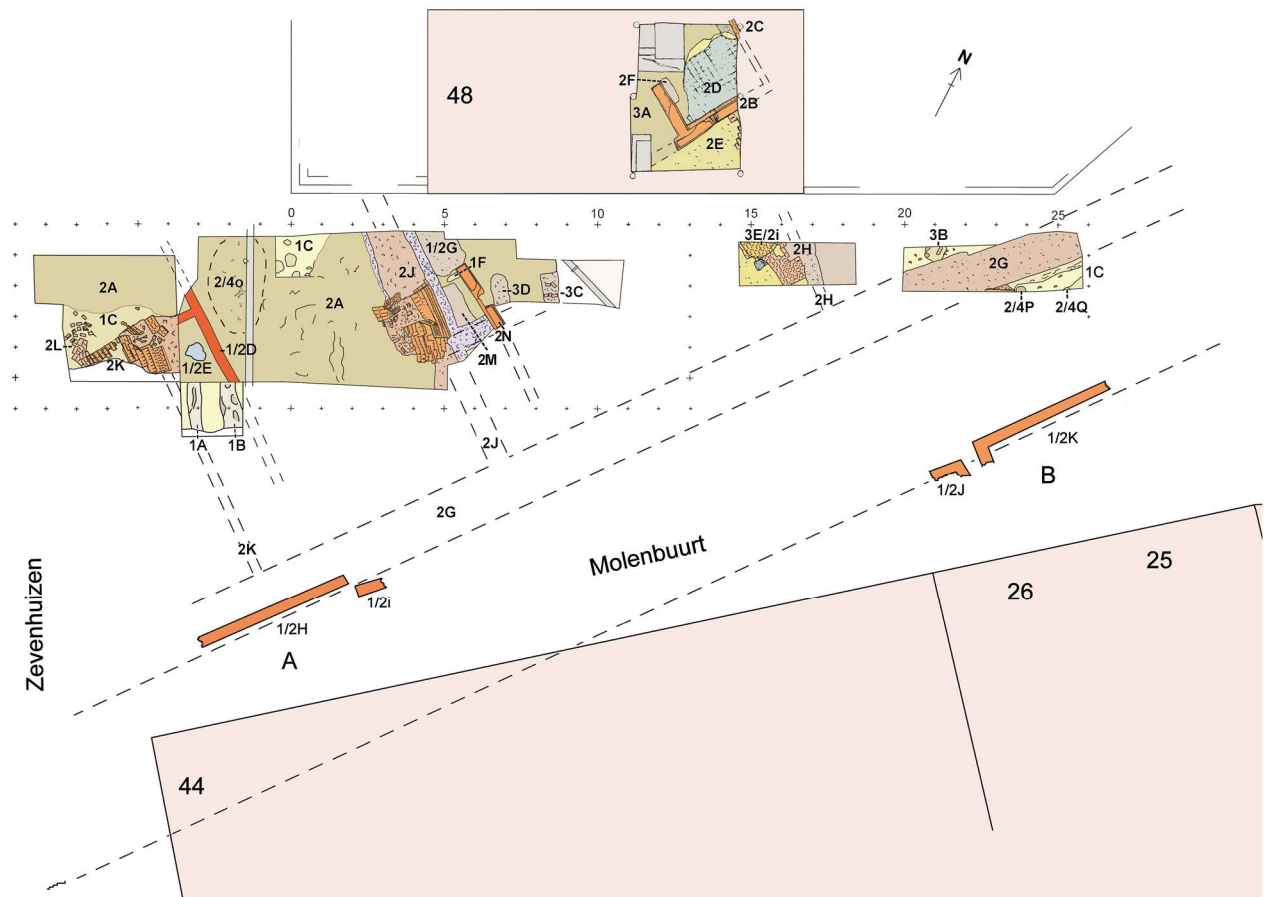
In de bouwput werden al vrij snel, op slechts een halve meter onder het maaiveld, bakstenen funderingen gevonden met de resten van een mortellaag waarop plavuizen gelegen hebben ([afb.6-7](#)). Het muurwerk is steens dik, in kruisverband gemetseld van geel en oranje dooraderde bakstenen van 22/20,5 x 10,5 x 5,5 cm - 5 lagen zijn 32 cm dik. De onderzijde van het muurwerk, verbreed tot anderhalf steens, is op 1,5 meter onder het maaiveld, op 0,26 m+NAP. De plavuisafdrukken meten 19 x 19 cm, gelegd in dambordpatroon tussen de muren. De muurresten omsluiten aan drie zijden een slechts 3 meter brede ruimte, maar ze liepen naar het noordwesten en zuidwesten door. Ten zuiden sluit hierop een baksteenbestrating aan van gele klinkers van 19,5 x 9,5 x 4,5 cm.

De oriëntatie wijkt af van de tegenwoordige Molenbuurt, maar dat komt ook door de aanpassing van de Molenbuurt aan de vesting van 1573, waarbij de straat is omgelegd tot een achterom langs de vestingwallen. De oriëntatie van de funderingen komt ongeveer overeen met die van de oude wegen die vanaf de Geesterpoort in de 16de eeuw naar de oever van de Bergermeer leidden.

Het gaat zonder twijfel om gebouwresten van het Clarissenklooster. De vindplaats ligt precies op de plek waar Van Deventer in 1561 dit klooster weergeeft. Dit betekent, dat er in de strook grond tussen de Molenbuurt en de singelgracht nog meer funderingen onder het gras zullen liggen!

Afb.8 De werkruimte was in 2021 beperkt, omdat de vrachtwagens langs de werkput moesten rijden.

Afb.8c Plattegrond van de archeologische sporen. Schaal 1:250

Hst.3 Resten van de clarissen in riool- en kabelsleuven in 2021

Aanleiding en vraagstellingen

De vervanging van het riool onder de straat Molenbuurt werd begeleid door de gemeentelijk archeologen. De aannemers moesten niet alleen het oude riool vervangen maar ook werd de weg vernieuwd. Voor dit laatste moest de weg over de hele breedte ruim een halve meter afgegraven worden voor het aanbrengen van een onderlaag van puinkorrels.

Gehinderd door diverse kabels en leidingen, onder meer in een 1 meter brede zone langs kebapzaak Bodrum, is een werkput gegraven tussen de leidingen en de rijbaan van het vrachtverkeer van de aannemer (afb. 8). Onder de rijbaan kwamen we echter al snel in de met zand aangevulde bouwput van het riool uit de jaren 1970. Er werd van oost naar west een reeks van vier werkputten aangelegd, met ertussen onderbrekingen vanwege kabels en leidingen, eerst de smalle kleine werkputten 1 en 2. Ook werkput 3 begon smal maar toen werd de rijweg zuidwaarts verlegd over de voormalige stoep en was er meer ruimte, tot aan de insteek van het riool uit de jaren 1970. Tenslotte konden we nog iets westwaarts opschuiven tot aan de rijweg van het Zevenhuizen, in werkput 4.

De archeologische belangstelling betrof vooral het meest zuidwestelijke deel van de Molenbuurt, bij de hoek met de straat Zevenhuizen en de Bergerbrug. In 2015 waren hier bij de bouw van de kebapzaak Bodrum onverhoeds resten gevonden van het voormalige Clarissenklooster. Het was de vraag of er onder de straat nog meer aanwezig was. Daarbij moet worden aangetekend dat de ondergrond al was aangetast door een riolering uit de jaren 1970 en door de aanleg van talrijke kabels en leidingen voor huisaansluitingen van elektra, gas, water, telefoon en tv, stroomvoorzieningen van straatverlichting en parkeermeters, etc.

Voor wat betreft de wetenschappelijke onderzoeksvraagstellingen: simpelweg elke informatie over de resten van het Clarissenklooster was welkom.

Archeologische sporen

Periodisering en spoorcodes

In het veldwerk zijn spoornummers uitgedeeld om alle sporen in detail te documenteren. Bij de uitwerking zijn de sporen en structuren (samenstel van sporen) ingedeeld in perioden. Na de opgraving zijn de vondsten gedetermineerd door Rob Roedema – zie bijlage 1.

De sporen en structuren worden bij de uitwerking gecodeerd met een spoorcode die bestaat uit het periodenummer en een volgrete.

De aangetroffen sporen zijn onderverdeeld in vier perioden:

Periode 1: Late IJzertijd of Romeinse tijd (200 v.Chr. – 300 n.Chr.) tot 1505

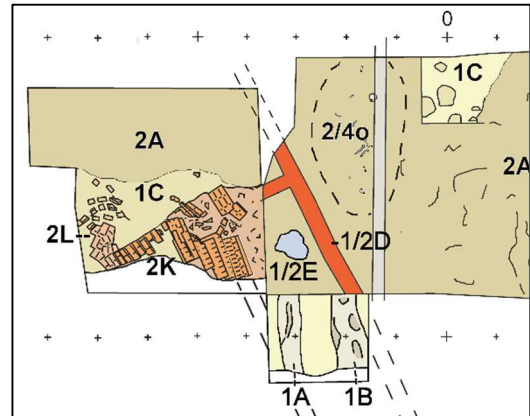
Periode 2: 1505 – 1572 (Clarissenklooster)

Periode 3: 1572/1573 (sloop en vestingbouw)

Periode 4: 1863-2021 (na afgraven vestingwal)

Ondergrond en oudste sporen, Late IJzertijd of Romeinse tijd tot 1505 (periode 1)

De vindplaats bevindt zich op de strandwal en het gele duinzand bevindt zich er op circa NAP, op 1,1 meter onder het tegenwoordige wegdek. Op het gele zand ligt een middeleeuwse akkerlaag **1C** van licht grijs/bruin zand. In de top van het duinzand tekenden zich spitsporen af. In de opgraving zijn slechts een paar plaatsen tot op deze diepte onderzocht omdat we de kloosterresten niet meer wilden verstoren dan voor de wegaanleg straks nodig was.

Afb.9b Uitsnede uit de plattegrond, 1:150

Afb.9a Greppels 1A en 1B, Late IJzertijd of Romeinse tijd, vanuit het zuiden gezien

In de top van het duinzand zijn onder de akker een paar sporen gedocumenteerd die gezien de erin gevonden potscherven vermoedelijk dateren uit de Late IJzertijd of Romeinse tijd. Het zijn resten van greppels **1A** en **1B** die in oost-west richting liepen. Ze waren slechts over een paar meter in onze werkput te volgen.

Hierbij voegt zich een onduidelijk spoor **1F**, een kuultje of mogelijk ook een stukje greppel dat tevoorschijn kwam tussen 16de-eeuws muurwerk **2J** en **2N**. In de vulling zaten een paar potscherven uit de Late IJzertijd of Romeinse tijd

Enkele andere ondiepe plekken in het gele zand zijn niet herkenbaar als duidelijke sporen en zijn wellicht niet meer dan de onderkant van de akkerlaag.

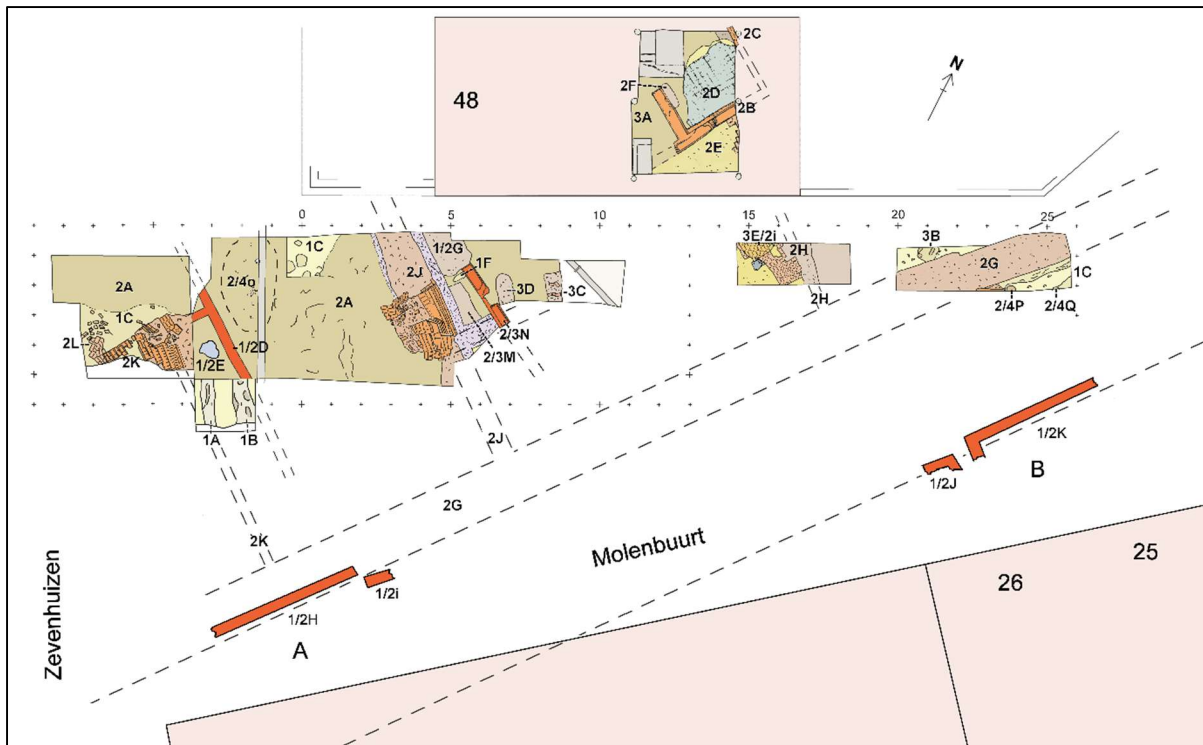
Over de eerste akkerlaag **1C** ligt een laag **2A** van lichtbruin zand met wat baksteenpuin, zonder duidelijke overgang. Het is niet te zeggen of dit een opgebrachte ophoging is bij de start van de kloosterbouw of alleen een omgespitte bovenlaag van de akker.

Aan de westkant van de opgraving is op akkerlaag **1C** een fundering **1/2D** gedocumenteerd van een heel andere baksteen dan de kloostermuren. Het is een 1,5-steens fundering van zachte oranjerode baksteen van 22,5 x 11/11,5 x ... cm. Er was slechts één brokkelige steenlaag aanwezig en de dikte van de baksteen was door de zachtheid ervan niet te bepalen. De muur staat perfect haaks op de rooilijn van de 'oude Geestweg'. Het gaat vermoedelijk om een ouder gebouw dat is gesloopt voor de bouw van het klooster – de kloostermuur **2K** staat er 1,5 meter naast. Aan de westkant had fundering **1/2D** nog een dwarsmuurtje of tussenmuur. Aan de zuidwestkant is nog een restant gevonden van een leemvloer **1/2E** die vermoedelijk erbij hoorde. Het gebouw van **1/2D** zal zijn afgebroken bij de bouw van het klooster.

Voor de fundering **2G** van het klooster, in de rooilijn langs de 'Oude Geestweg', is een onderlaag van puin als grondverbetering aangebracht. In het puin komen dezelfde oranjerode baksteen van 22,5 x 11 x 5 cm voor als in 1/2D en de stenen komen kennelijk van kort tevoren afgebroken gebouw.

Het Clarissenklooster, 1505-1572 (periode 2) en 1572/1573 (periode 3)

Op geringe diepte werden onder de bestrating veel puinresten en een handvol funderingen van het Clarissenklooster aangetroffen. De kloostermuren zijn alle van dezelfde steen: dooraderde oranjerood met gele baksteen (vooral veel geel) van 20/21 x 9,5/10 x 5 cm, gemetseld met matig harde schelpmortel.

Afb.10 Plattegrond van alle archeologische sporen (15MBU en 21MBU). Schaal 1:250

Een breed spoor **2G** resteert van een muur langs de rooilijn van de 'oude Geestweg'. Het moet een forse muur zijn geweest want de grondverbetering van mortelgruis en wat puin is maar liefst 1,2 meter breed. Inderdaad ging deze straat van origine rechtdoor zoals op de kaart bij Van Deventer. Als deze fundering naar het zuidwesten wordt uitgelijnd komt deze precies uit bij de hoek van de tegenwoordige straten Geest en Zevenhuizen. De latere Molenbuurt heeft een meer noordoostwaartse richting en volgt dus een ander tracé dan de middeleeuwse 'oude Geestweg'. Hierdoor wordt de 'oude Geestweg' zelfs op circa 100-120 meter ten noordoosten van de Bergerbrug doorsneden door de gracht van de Geestersingel.

Afb.11 Spoor 2G is de grondverbetering onder een zware muur langs de 'oude Geestweg'. Met een lint is de rooilijn aangegeven richting de hoek van de Geest

Afb.12 Baksteenvloer 2H van een souterrainkelder, met ernaast het spoor van muur 2i, uit het oosten

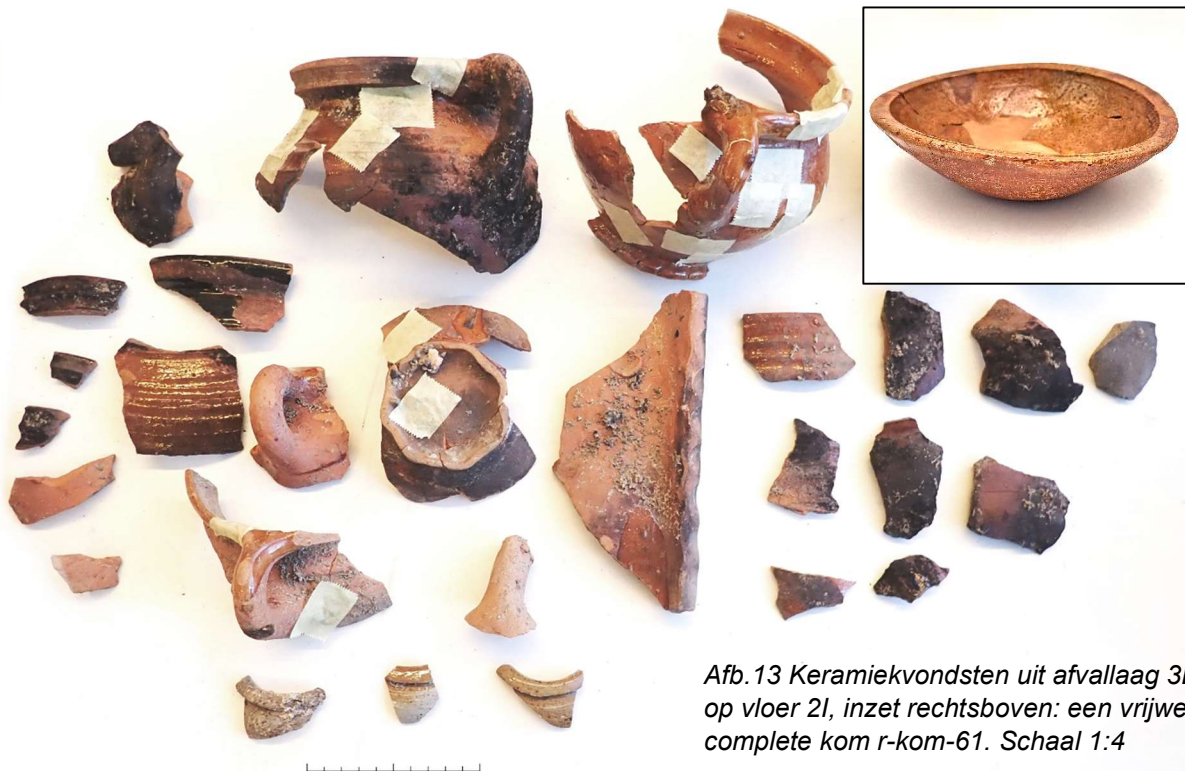
Er zijn op drie plaatsen zij- of tussenmuren gevonden van het klooster. Deze staan haaks op muurwerk **2G**.

Van de eerste zij-/tussenmuur is slechts de grondverbetering **2H** aangetroffen, met links ervan een baksteenvloer **2i** op een vlijaag geel zand. De grondverbetering is een baan mortelgruis van 50 cm breed, voor een muur met wellicht 1,5 steens dik opgaand werk op de onderste vertandingen. De vloer **2i** ligt op 0,1 m+NAP, dus een driekwart meter lager dan de baksteenvloer/bestrating **2E** die in 2015 was gevonden. De vloer moet bij een half verdiepte souterrainkelder hebben gehoord, waarvan de binnenmuur langs de kelder zal zijn opgeruimd in het kabeltracé tussen de werkputten van 2015 en 2021. Een vierkant blok hardsteen die middenin de baksteenvloer in situ werd gevonden droeg mogelijk een zuiltje of staander voor de erboven gelegen vloer. Op de vloer lag een vuile laag donkerbruin zand **3E** met aan de noordkant een ronde plek oranje vondstloze as.

Uit de laag **3E** kwamen enkele vondsten van aardewerk ([afb.13](#)). Het vondstcomplex van keramiekscherven is te klein om uitspraken te doen over het huisraad in het klooster. Er zijn scherven van drie mosterdpotjes of schepbekers van Duits steengoed met zoutglazuur, samen met scherven van alledaags servies van rood aardewerk: vijf grappen, twee kommen (waarvan één vrijwel compleet) en een papkom ('kop'), een pispot en een vuurstolp. Een bijzondere vondst is een verzilverd koperen kopseldje ([afb.14a](#)). Er waren ook scherven van twee pijpenbeelden heiligenbeeldjes die grondig aan puin waren geslagen ([afb.14](#)). Eén van de pijpenbeelden vertoonde nog rode verf en verguldsel en moet een kostbaar item zijn geweest. Op deze dunne vondstlaag op de baksteenvloer lag een partij vuilgeel zand van de demping van het souterrain keldertje.

Behalve aardewerk was er ook wat botmateriaal, met name vissenbotjes die in bijlage 2 worden beschreven.

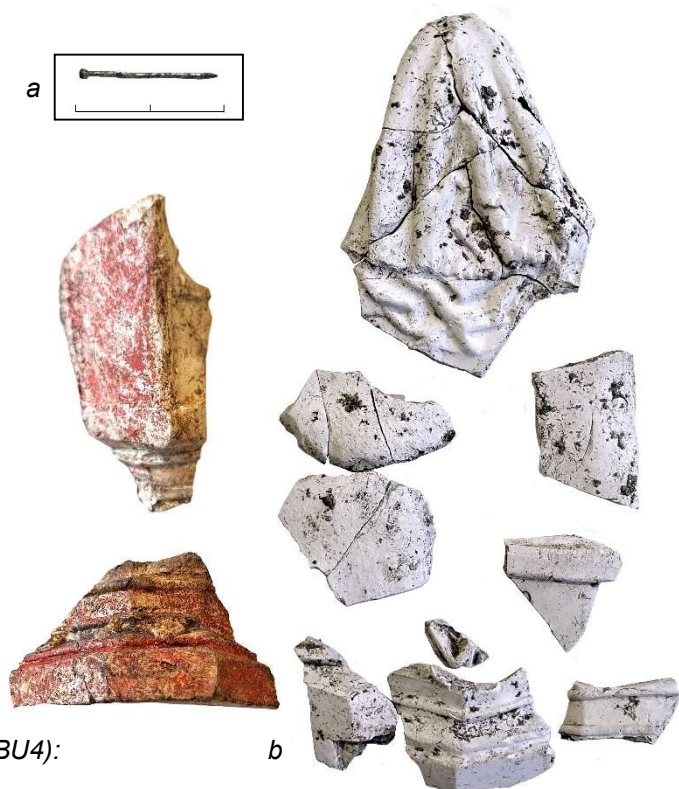
Het ligt voor de hand om de gebroken pijpenbeelden te verbinden aan het overgeleverde verhaal over de misdragingen van de geuzen die op 20 juni 1572 de nonnen hadden laten ontkomen en hun woede koelden op het huisraad!

Afb. 13 Keramiekvondsten uit afval laag 3E op vloer 2I, inzet rechtsboven: een vrijwel complete kom r-kom-61. Schaal 1:4

Afb. 14 Vondsten uit laag 3E op vloer 2i (21MBU4):
a verzilverd koperen kopspeldje, 1:1
b resten van twee pijpenaarden heiligenbeeldjes,
waarvan een met rode verf en goudfolie, 1:3

Afb. 15 Resten van de muren 2J en 2N, vanuit het oosten (a,c) en uit het noorden (b).

De tweede zij-/tussenmuur **2J** had opgaand metselwerk van 2- of 3-steens dik, met eronder aan de oostkant vijfmaal vertandingen en aan de westkant geen ([afb. 15](#)). De onderste steenlaag is 95 cm breed. Onder de muur was een grondverbetering aangebracht van bruin zand en puingruis, waarin ook opvallend veel brokstukken ruwe kalksteen van 5 tot 20 cm groot. De kalksteen is wellicht afkomstig van de bewerking van kalkstenen tot ornamenten of banden ('speklagen') in het bakstenen metselwerk, zoals destijds gebruikelijk in representatieve gotische gebouwen zoals het stadhuis, de Grote Kerk, de Kapelkerk en de Accijnstoren. De kalksteen kan zijn toegepast voor de kloosterkerk. De overige kloostergebouwen zijn dan in een volgende bouwfase neergezet met hergebruik van het bouwafval onder de funderingen.

De muur is bij de sloop met veel geweld omver getrokken en een enorm brok puin en stenen ligt nu 45 graden achterover gekanteld in westelijke richting. Er lag veel los puin op en dit is verwijderd om de originele muur te bekijken. Er blijkt de dagkant in te zitten van een poortdoorgang. Vanuit het oosten gezien is dat de linkerkant van de doorgang. Een stuk puin van de rechter dagkant lag ernaast. De breedte van de doorgang is niet meer te bepalen, maar bedraagt minstens 80 cm.

Op 1,5 meter ten oosten van fundering 2J werd een stuk bakstenen muur **2N** gevonden. De oriëntatie lijkt iets af te wijken maar de muur is mogelijk iets verschoven. Hij is van dezelfde baksteen als de andere kloostermuren, tweemaal vertand. In het verslag van de wandaden van de geuzen is sprake van een kloostergang bij de begraafplaats – wellicht bevond deze zich tussen de muren **2J** en **2N**.

Afb. 16 De omver getrokken muur 2K, vanuit het oosten gezien

De derde zij-/tussenmuur **2K** is een minder zware muur van 1,5-steens opgaand metselwerk met onderaan één vertanding aan de westkant. De muur is net als 2J westwaarts achterover getrokken en er was een liggend stuk metselwerk van 2,5 meter lang. Het metselwerk eindigt in een strakke rechte rand, kennelijk de locatie van de achtergevel. Die achtergevel moet dan niet van baksteen zijn geweest maar van hout dat bij de sloop is verwijderd - er is geen spoor van geleemd vlechtwerk. De muur ligt deels over een stukje bestrating **2L** dat is gemaakt van slordig gelegde baksteenfragmenten. De rest van het huis is aan de zuidkant verdwenen in de bouwput van het riool uit de jaren 1970.

Tussen de muren **2J** en **2K** kan een open terrein hebben gelegen. Hier werden enkele skeletresten gevonden, waaronder een schedel en ook een bekken en twee dijbenen in anatomisch verband: Mogelijk was deze tussenruimte dus een deel van de begraafplaats van de clarissen. De plek is helaas zwaar verstoord door de wortels van bomen en struiken. Bij het verwijderen van de begroeiing is de grond kennelijk flink omgewoeld (spoor **2/4o**). De poort in muur **2J** zou de toegang tot het kerkhof kunnen zijn geweest.

Afb. 17 De vondst van een vrouwenschedel in een door wortels omgewoeld terrein, vermoedelijk ooit een deel van de kloosterbegraafplaats.

Afb. 18 Fundering 1/2H naast Zevenhuizen 44, vanuit het noorden

Na dit archeologisch onderzoek zijn er in oktober nog op twee plaatsen funderingen ingemeten tijdens het graven van de nieuwe rioolsleuf van de Molenbuurt.

Op 19 oktober is bij de noordkant van het hoekpand Zevenhuizen 44 (**locatie A**) een stuk muur **1/2H** van 4,5 meter werd gevonden – dat blijkt exact in de rooilijn van fundering 2G te liggen. De muur is van andere baksteen dan het klooster, namelijk rode baksteen van 19 x 9,5 x 4,5 cm. Van een buurpand ten oosten was er ook nog een stukje muur **1/2i** van 1 meter, gele baksteen van 20,5/19,5 x 9,5/9 x 4,5 cm. Het is een raadsel waarom deze muren van een andere baksteen zijn dan die van het klooster. Is er een verbouwing geweest? Of zijn de muren van een oudere fase? Hoe dan ook, de muren zijn afgebroken voordat hier in 1573 de straat van de Molenbuurt kwam.

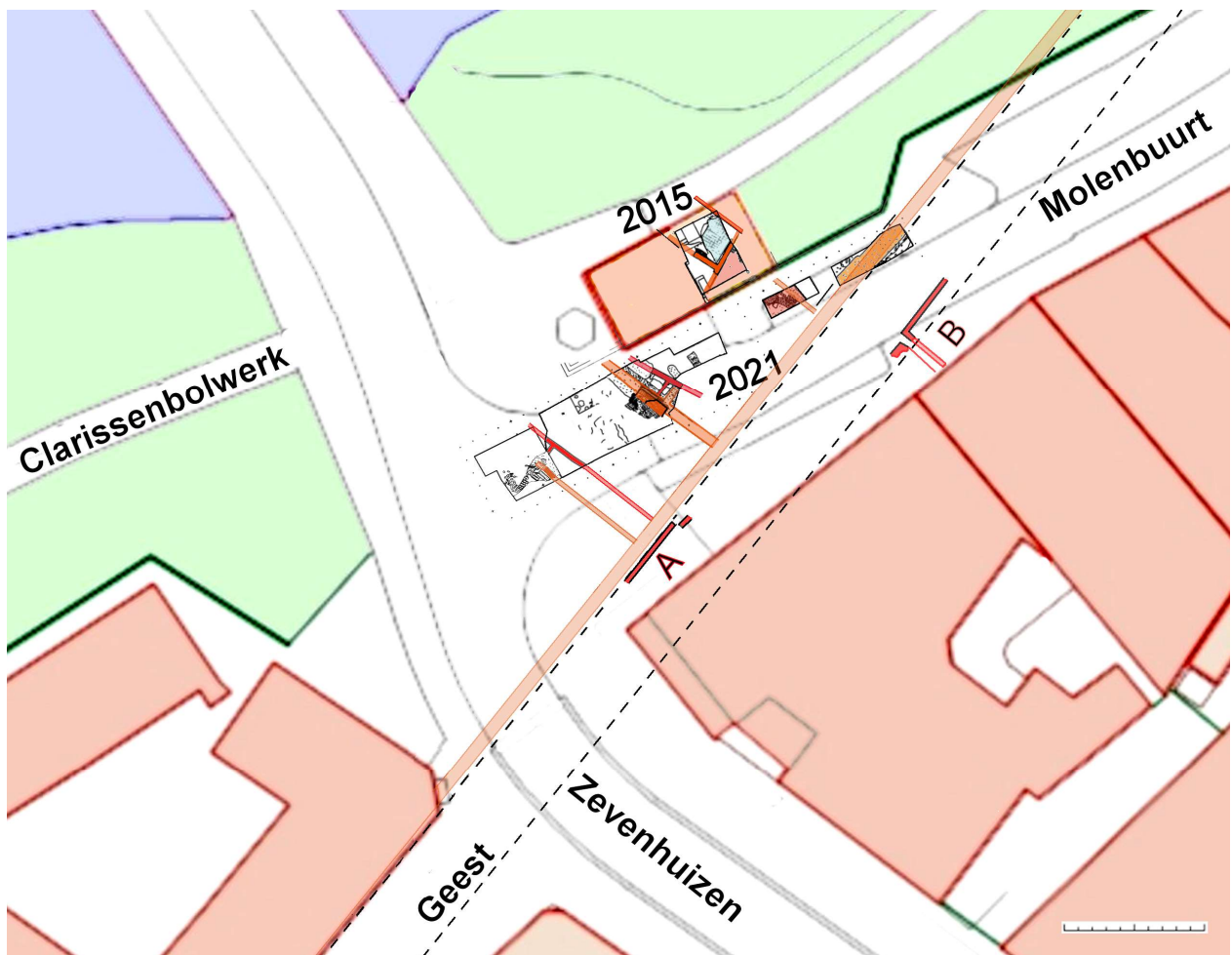

Afb. 19 Fundering 1/2K bij Molenbuurt 25-26, vanuit het noorden

Meer naar het oosten is op 15 oktober voor Molenbuurt 25-26 (**locatie B**) vlak onder het wegdek op 1,0 m+NAP een deel van een voorgevel **1/2K** met een stuk zijgevel tevoorschijn gekomen van een bakstenen huis. Het muurfragment is 2,5 meter lang, 1-steens van geel geaderde rode baksteen van 20,5/19,5 x 9,5/9 x 4,5 cm. Afgedekt door kabels zat er ook nog een hoekje metselwerk **1/2J** van het buurpand ten westen maar dat kon niet goed worden bekeken.

De fundering ligt recht tegenover spoor 2G, op ongeveer 4,2 meter afstand. Hij markeert hier de rooilijn van de zuidkant van de 'oude Geestweg'. De straat was dus iets smaller dan verwacht want de tegenwoordige straat Geest (ten zuiden van Zevenhuizen) varieert in de breedte van 5 tot 7 meter.

Eerder was op 15 september een stuk muurwerk **3/4F** gevonden bij het begin van de straat Achter De Vest, van een pand dat in de huidige rooilijn van de Molenbuurt heeft gestaan. De datering (rode baksteen van 17 x 8 x 4 cm) is onduidelijk.

Afb.20 Overzicht van de waarnemingen uit 2015 en 2021, met een reconstructie van het verloop van de 'oude Geestweg'. Schaal 1:500

Hst.4 Samenvatting

In een kleine bouwput uit 2015 en bij de rioolbegeleiding van 2021 zijn archeologische resten tevoorschijn gekomen van het Clarissenklooster, dat hier van 1505 tot 1573 heeft gestaan. In 2015 werd onder eethuis Bodrum een in pandig vertrek gevonden, met een afdruk van de plavuizenvloer die in een dun mortellaagje was aangelegd.

In 2021 bleek er nog veel meer aanwezig, al was het onder de straat grotendeels verstoord door de rioolaanleg uit de jaren 1970 en door talloze kabels en leidingen. De locatie van het klooster, dat in 1572 is verwoest door de geuzen en in 1573 is gesloopt bij aanleg van vestingwerken, is te zien op de oudste kaarten van Alkmaar, door Simon Meeuws uit 1540 en Jacob van Deventer uit 1561. De vondst was onverwacht want er werd gedacht dat het klooster volledig was verdwenen bij de aanleg van de vestgracht en de stadswal in de zomer van 1573.

De gevonden funderingen maken onderdeel uit van het klooster. Nota bene, er is ten westen van eethuis Bodrum nog een stuk plantsoen tot aan de oever van de Geestersingel waaronder nog resten aanwezig kunnen zijn. Er is dus een kans om hier nog een deel van de kloosterkapel te vinden.

De ondergrond bestaat uit geel duinzand (tot rond NAP, ruim een meter onder het wegdek) met daarop een lichtgrijze zandlaag met spitsporen die wellicht afkomstig is van akkers. Een paar vaag afgetekende sporen zijn van greppels, waaruit een handvol scherven handgevormd aardewerk komt – de datering is in de Late IJzertijd of Romeinse tijd.

Het onderzoek geeft inzicht in de topografische situatie van de omgeving vóór de aanleg van de Geestersingel en de Molenbuurt in 1573. De gedocumenteerde funderingsresten maken het mogelijk om het verloop te bepalen van de straat die vooraf ging aan de aanleg van de Molenbuurt en die aansloot op de tegenwoordige straat Geest. Deze straat, die ik hier de 'oude Geestweg' heb genoemd, liep vanaf de brug van de Geesterpoort zo'n 400 meter rechtuit naar het noorden. De Geestersingel heeft een iets andere oriëntatie, richting noordoosten. Hij doorsnijdt het tracé van de 'oude Geestweg' na circa 100 tot 120 meter vanaf de Bergerbrug.

Blijkens de kaart van Jacob van Deventer bestond de tegenwoordige Bergerweg in 1561 nog niet. Buiten de middeleeuwse gracht ging de 'oude Geestweg' noordwaarts vanaf de poortbrug. Naar het zuiden sloot de 'oude Geestweg' aan op het tracé van de tegenwoordige straat Geest, met als eerste westwaartse zijstraat de Kanisstraat. Vanaf de Kanisstraat liep een verbindingsweg ongeveer recht over de huidige Bergerrotonde naar de Westerweg en het Groenelaantje. Het voorstadsje bestond uit twee buurtjes, een deel met de benaming 'Buiten de Geestpoort' en het andere deel bij de Snaarmanslaan, waar ook een handvol huizen aan het Scharlo bij hoorde, heette 'Over de Geest'.

De Bergerweg werd vanaf de Geesterpoort pas aangelegd nadat het voorstadsje was afgebroken, door de Alkmaarders vlak voor de komst van de Spaanse troepen. Inmiddels was de Bergermeer droog gemaakt en doorkruiste de Bergerweg de droogmakerij. Bij Alkmaar werd kort na 1573 door het voormalige buurtje heen een nieuwe verbindingsweg aangelegd langs de Geesterweg en Scharlo naar de Geesterpoort, die sindsdien ook wel de Bergerpoort werd genoemd.

Langs de 'oude Geestweg' werden de resten gevonden van de oostmuur van het kloosterterrein, met haaks daarop een drietal zij- of tussenmuren. Het is niet duidelijk of hiervan de zuidelijke zijmuur ook de grens van het kloosterterrein was, of dat dit nog verder zuidelijker lag. In de middelste van de drie zij- of tussenmuren werd een poortje gevonden. Het terrein is ten zuiden van de poort helaas sterk verstoord door wortels van bomen en

struiken en door het omwoelen van de tuingrond toen deze weer gerooid werden, wellicht in de 19de of 20ste eeuw. Dat is extra jammer omdat juist hier enkele menselijke skeletresten werden aangetroffen van de kloosterbegraafplaats. Deze speelt ook een rol in het verhaal over de in 1572 gevluchte nonnen. Toen de geuzen de nonnen wilden aanhouden, bleken deze net te zijn ontsnapt. De mannen koelde hun woede op het interieur en vandaliseerden de begraafplaats op een weerzinwekkende manier.

Vlak ten zuiden van het eethuis is in 2021 de vloer gevonden van een souterrainkeldertje, waarop wat potscherven zijn gevonden maar ook scherven van twee aan puin geslagen pijpenaarden heiligenbeeldjes. Het zijn allicht de stille getuigen van de razernij van de geuzen die in het klooster op 20 juni 1572 vernielingen aanbrachten nadat de nonnen op het nippertje aan hen waren ontsnapt.

Het verhaal van de Alkmaarse clarissen toont een andere kant van de geuzen die met de Alkmaarders heldhaftig zouden strijden bij het Spaans Beleg van die zomer.

De archeologische resten bezorgden de onderzoekers en geïnteresseerde voorbijgangers een bijzondere historische sensatie.

Literatuur

Bitter, P., m.m.v. L. Verspay-Frank en N. de Jong-Lambregts, 2007: Van poorten en vesten. Onderzoek in de Gasthuisstraat (2003), Molenbuurt (2003) en Achter de Vest (2004), in: N. de Jong-Lambregts, P. Bitter, L. Verspaj-Frank et al, 2007: *Tussen Zwaard en Fortuin. Enkele opgravingen in Alkmaar 2002-2005*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 12), 199-216.

Bitter, P., e.a. 2010: *Die muere van onse voorouders. Opgravingen van vestingwerken aan de noordkant van Alkmaar (2006-2009)*, (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie nr. 16) Alkmaar.

Bitter, P., 2022: Alkmaar – Molenbuurt; Alkmaar – De Rijk Kerkstraat 21, Alkmaar – Grootschemer Aarhemmerweg 1; Alkmaar – Schermerhorn Tames Visserstraat, in: TGVteksten&presentatie, *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2021*, Haarlem, 6-9, 21-23, 23-28, 28-31.

Bitter, P. (red.), 2022: *Zeven eeuwen wonen, werken en winkelen in de Langestraat van Alkmaar. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bij Langestraat 16-18, 64-66 en 52-62 in 2000, 2001 en 2015*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie 25).

Bitter, P., m.m.v. R. Roedema, 2025: Hst.1 Een ‘mooie’ opgraving bij het Gulden Vlies. Archeologisch onderzoek bij Koorstraat 30 en bij Lindegracht 73-89 in 2022 (22KST), in: P. Bitter (red.), *Op zoek naar het Gulden Vlies. Opgravingen bij een herberg bij Koorstraat 30 en een theater bij de Lindegracht in Alkmaar in 2022 en 1993*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie 28), 1-81.

Bitter, P., & N. de Jong-Lambregts 2016: Alkmaar Molenbuurt naast de Bergerbrug, in: TGVteksten & presentatie (red.), *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2015*, Haarlem, 21-24.

Bitter, P., L. Verspay-Frank & N. de Jong-Lambregts 2007: Van poorten en vesten. Onderzoek in de Gasthuisstraat (2003), Molenbuurt (2003) en Achter de Vest (2004), in: N. de Jong-Lambregts, P. Bitter & L. Verspay-Frank, *Tussen Zwaard en Fortuin. Opgravingen in Alkmaar 2002-2005*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie 12), 199-287.

Bitter, P., en S. van Zanten (red.), 2013: *Voor De Vest. Opgravingen van vestingwerken, een klooster, een gasthuis en andere resten bij het Canadaplein (1998-2000)*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie nr. 17).

Fagel, R., & J. Spaansen, 2019: *Nonnen verdreven door Geuzen. Cathalina del Spiritu Sacto's verhaal over de vlucht van Nederlandse clarissen naar Lissabon*, Hilversum.

Fasel, W.A., 1979: *Alkmaar in het drijfzand*, Alkmaar.

Jong, N.de, 2015: Resten Clarissenklooster gevonden onder eethuis Molenbuurt, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.44, 9.

Komen, K., & J. Mutters, 1998: *Van Kennemerhout tot Cultuurpark. Kaleidoscoop van een Alkmaars stadsparkbos*, Alkmaar.

Oever, F. van den, 2021: *Geofysisch 'obstakel'-onderzoek Molenbuurt*, Sliedrecht (briefrapport Saricon 20S075).

Raad, H. de, 2004: Alkmaarse poorten, in: M. ten Berge e.a., *Alkmaar in de verdediging*, Alkmaar (themanummer Open Monumentendag), 17-32.

Schrickx, C., 2015: *Bethlehem aan de Bangert. Een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)*, Hilversum (dissertatie Universiteit Leiden).

Vis, J., P. Bitter, H. Kaptein et al, 2007: *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle.

Wieringa, F., 1994: *Perfect gemeten*, Wormerveer.

Bijlage 1 Sporen- en vondstenlijst van 15MBU en 21MBU

Peter Bitter en Rob Roedema

Sporen worden bij de uitwerking gecodeerd met een code bestaande uit het periodenummer en een volgreter. Indien de datering van een spoor te onduidelijk is om in één periode onder te brengen, worden de beide periodenummers gehanteerd - zo dateert bijvoorbeeld muur 1/2D uit de 15de of de 16de eeuw (periode 1 of 2).

Vondsten van keramiek en glas worden in Alkmaar gedetermineerd met de typologieën van het Deventer Systeem. De typen worden gecodeerd met een driedelige code, namelijk lettercodes voor de materiaalsoort en voor de hoofdvorm gevolgd door een typennummer voor specifieke vormen (*Tabel A*).¹⁶ De typen worden gedateerd aan de hand van vergelijkbare exemplaren uit andere opgravingen en door verder literatuuronderzoek.¹⁷

Andere afkortingen zijn; fr fragment, rfr randfragment, wfr wandfragment, bfr bodemfragment. Dateringen worden verkort aangeduid met een cijfer voor de eeuw, A of B voor de eerste of tweede helft van de eeuw, of a b c d voor een kwart eeuw.

De sporen en vondstenlijst is opgesteld op chronologische volgorde van de spoorcodes (*tabel C*). Voor de vondstnummers is er een tabel met concordantie van vondstnummers en spoorcodes (*tabel B*).

code	materiaal soort
s1	steengoed 1 (zonder glazuur/engobe)
s2	steengoed 2 (met glazuur/engobe)
kp	kogelpotaardewerk
r	rood aardewerk
w	wit aardewerk
f	Nederlandse faience

code	hoofdvorm
bak	bakpan
bor	bord
gra	grape
kan	kan
kog	kogelpot
kom	kom

code	hoofdvorm
kop	kop
pis	pispot
pot	pot
spb	schepbeker
vst	vuurstolp

Tabel A Hier gebruikte codes voor materiaal soort en hoofdvormen in het Deventer Systeem

Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)
1C	15MBU-1	4A	6	2A	14	1/2G	22
3A	15MBU-2	x	7	1C	15	1/2G	23
		2A	8	1C	16	1F	24
3/4F	1	2/4o	9	2A	17	1F	25
2G	2	2/4o	10	1B	18	1F	26
x	3	2/4o	11	2K	19	2M	27
3E	4	2/4o	12	2A	20	1C	30
2J	5	1C	13				

Tabel B Concordantie van vondstnummers met de spoorcodes van 15MBU en 21MBU

¹⁶ Zie voor nadere informatie de website www.deventersysteem.nl.

¹⁷ Zie Bitter 2022 RAMA 25 bijlage B voor de gedetailleerde verwijzingen.

Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoornr	Vondst- omstandig- heden	Materiaal	Datering
1A		1055	greppel geelgrijs zand met humusbandjes, in vlak ca NAP		YT/RT ?
1B	18	1056	greppel geelgrijs zand met humusbandjes, in vlak op ca NAP; V18	1x frag. tufsteen van ca 8cm; 2 rfr en 1 wfr IJzertijd of inheems-Romeins sleets	YT/RT ?
1C	13	1050	rechthoekig paalspoortje (?); V13 bruin/grijs zand vulling V13	1 bfr r-gra-? loodglazuur en beroet	14/15
1C	15	1052	plek lichtgrijs zand op natuurlijke gele duinzand (op 0,14 m+NAP) V15	1 wfr IJzertijd of inheems-Romeins grijs met rode "blos"	
1C	16	1049	plek geel zand met sliblaagjes (=depressie s1037); V16	2 wfr IJzertijd of inheems-Romeins	
1C	30		plek grijs zand met schepsteken V30	1 wfr rood met spaarz.loodgl.	14/15
1C	15MBU-1	15MBU	laag lichtbruin zand (akker?) op natuurlijke gele zand op 0,2 m+NAP, top 0,55 m+NAP; hierop puinlaagje 2A; Vnr. 15MBU1	2 rfr r-bak-2, 1 bfr r-bak-?, 1 wfr rood; 1 fragment leisteent	14/15
1C		1011	akker/tuin: laag bruin zand met houtskoolpuntjes, schepsteken		
1C		1016	akker/tuin: laag licht grijsbruin zand met schepsteken, doorsneden door s1010		
1C		1014	akker/tuin: laag donkergeel zand met grijze schepsteken		
1C		1022	akker/tuin: laagje geelbruin zand met schepsteken, 5-10 cm dik		
1/2D		1048	fundering, onderste steenlaag van 1,5 steens muur haaks op oude Molenbuurt, met aan zuidkant een haakse 1-steens dwarsmuur; slechts zachte rode baksteen 22,5 x 11/11,5 x ... (dikte niet bekend want deels afgeschaafd met de schep), in lichtbruin zand, onderkant 0,35 m+NAP.		
1/2E		1051	grijze leemvloer bij s1048, op lichtbruin zand, bovenkant 0,49 m+NAP		
1F	24	1069	greppel lichtgrijs zand in gele duinzand M24 V25 M26	botanisch monster	
1F	25	1069	greppel lichtgrijs zand in gele duinzand V25 M26	4 wfr IJzertijd of inheems-Romeins besmeten	
1F	26	1069	schoon duinzand' M26 controlemonster	botanisch monster	
1/2G	22	1066	kuil, doorsneden door s1033; M22, V23	botanisch monster; 6 wfr rood met spaarzaam loodglazuur; 2x nagel roest; 2x bot o.a. verbrand	14/15
1/2G	23	1066	kuil, doorsneden door s1033; M22, V23	aw niet deterineerbaar	
1/2H		MBU-A 2004	Molenbuurt bij Zevenhuizen 44: stuk fundering 4 meter lang (aan zuidkant afgekap, noordkant op perceelgrens), 2-steens gele baksteen 20,5/19,5 x 9,5/9 x 4,5 cm, bovenkant ca 1,0 m+NAP		voor 1573
1/2i		MBU-A 2003	Molenbuurt bij Zevenhuizen 44: stuk fundering 1 meter lang (breedte niet bepaald ivm leidingen), rode baksteen 19 x 9,5 x 4,5 cm tras gemetseld, bovenkant ca 1,0 m+NAP		voor 1573
1/2J		MBU-B 1502	Molenbuurt ter hoogte van nr 25-26: hoek van metselwerk pal ten zuiden van s1501		voor 1573
1/2K		MBU-B 1501	Molenbuurt ter hoogte van nr 25-26: muurfragment 1-steens geel geaderd rode baksteen 21 x 10 x 5 cm, in oostelijke rooilijn van Geestweg		voor 1573
2A		1031	laag lichtbruin zand		
2A	8	1037	greppel of kuil met grijs zand met humusbandjes; V8	5 wfr IJzertijd of inheems-Romeins, sleets; 1 wfr s2-?,	14/15
2A	14	1047	langwerpige kuil met donkerbruine grond, in s1041 gegraven; V14	3x bot (paard); 1 wfr s2-kan-? grijs met bruin zoutglazuur en radstempel op schouder, Raeren/Aken 15e	15

Tabel C blad 1 van 4 Sporen- en vondstenlijst van onderzoeken 15MBU en 21MBU

Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoornr	Vondst- omstandig- heden	Materiaal	Datering
2A	17	1053	laag middel/donkerbruin zand, in vlak op 0,3 m+NAP; V17	1 wfr grijs; 4 bfr en 1 rfr r-gra-? (1x mangaanbruin), 2 wfr rood;; 1 fragment zandsteen; 1x plavuifragment dik 3 cm; 20x bot slachtafval;	15B/16a
2A	20	1062	donkerbruin zand met baksteenfragmenten, onder s1063; V20	1 bfr poot van r-gra-? met spaarzaam loodglazuur, beroet	14/15
2A		15MBU	puinlaagje 10 cm grof puin (bouwpuin klooster?) top 0,65 m+NAP, op 1C		
2A		1061	donkerbruin zand met mortelgruis en baksteenfragmenten, naast s1060		
2A		1038	rond spoor (?), vulling donkerbruin zand met baksteenbrokjes		
2A		1039	kuiltje, vulling donkerbruin zand met baksteenbrokjes		
2A		1040	kuiltje, vulling donkergrijs zand		
2A		1042	kuiltje (paalkuil?), vulling donkerbruin zand met baksteenbrokjes		
2B		15MBU	fundering van west- en zuidmuur, 1-steens geel/oranje geaderde baksteen 20,5/21 x 10,5 x 5/5,5 cm, met onderin tweemaal een vertanding van een steenlaag, onderkant op 0,26 m+NAP, bovenkant 0,83m+NAP		
2C		15MBU	fundering in noordwesthoek, aangetast door heipaal, 1-steens, als 2B		
2D		15MBU	mortellaagje als vlijlaag voor plavuizenvloertje (plavuizen ontbreken) 19x19 cm, op onderlaag van 30 cm geel zand		
2E		15MBU	straatje tegen de zuidkant van 2B, gele baksteen 19,5 x 9,5 x 4,5 cm, bovenkant 0,93 m+NAP, op vlijlaag geel zand		
2F		15MBU	ondiepe ovale kuil binnen tegen de westmuur 2B, bodem op 0,58 m+NAP, met op de bodem 8 cm klei en daarop 15 cm baksteengruis		
2G	2	1010	puinbaan mortelgruis met fijn baksteengruis, baksteenfragmenten 22,5x11x4,5 (NB dezelfde als fundering 1/2D) en .. x 10,5/11,5 x 4/5 cm; onderlaag voor kloostermuur langs rooilijn Molenbuurt; V2	6x baksteen fragment, zacht oranje/rood met schelpmortel, 22.5 x 10.5 x 4.5 cm; 2 fragm. leisteen (1x dakleij en 1x fragment met 1 cm dikte).	
2H		1027	puinspoor mortelgruis van muur haaks op s1010, baksteenvloer s1025 sloot erop aan		
2i		1025	baksteenvloer , bk 010 tot 0,14 m+NAP, rood 22x10,5x...; en enkele gele 21x10x.. (bakstenen in situ gelaten); vloer sloot aan op puinbaan s1027.		
2i		1026	hardstenen funderingsblok 37x31x8 cm grijze kalksteen(voor zuiltje?) in en deels onder baksteenvloer s1025		
2J	5	1033	lichtbruin zand met veel puinbrokken kalksteen van 2 tot 20 cm groot, ook onder s1034, als onderlaag voor muurwerk s1035, 30 cm diep; V5	39x brokken witte kalksteen	
2J		1034	laagje donkerbruin zand met mortelgruis, op s 1033 5-10 cm dik		
2J		1035	restant baksteenfundering, or/gl dooraderd 20/21 x 9,5/10 x 5 cm		
2J		1045	funderingspuin kalksteenbrokken (voor s1046), wschl vervolg van s1033		

Tabel C blad 2 van 4 Sporen- en vondstenlijst van onderzoeken 15MBU en 21MBU

Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spoornr	Vondst- omstandig- heden	Materiaal	Datering
2J		1046	omgevalen muurwerk, zuidwaarts tot 90 graden op zijn kant (=s1035), oranjerood/ geel geaderd 20/21 x 9,5/10 x 5 cm		
2K	19	1060	donkerbruin zand met grof baksteenpuin (van s1057/1058/1059); V19	1x kloostermop met in de lengte schuine zijkant met hol profiel, 30 x 14,5 x 9 cm; baksteen montansteen 20.5 x 9.5 x 5.0 cm geel/rood; 3x witte kalksteen brokken; 1x bouwfrag hoekstuk van 12 x 7 cm; 1x tufsteen bouwfr met hol profiel en vele lagen pleisterwerk op primaire rode verlaag; 3 fragmenten plavuis dik 2.2 en 2.8 cm met loodglazuur; wfr rood aardewerk met donkerbruin mangaan loodglazuur	15B/16a
2K		1057	muurwerk 1,5-steens 5 lagen waarvan de onderste met vertanding, oranjerood/geel geaderd 20/21 x 9,5/10 x 5 cm, onderkant 0,52 m+NAP		
2K		1058	muurwerk 1,5-steens 2 lagen, verrommeld en verschoven maar wschl vervolg van s1057		
2K		1059	op de zijkant zuidwaarts omgetrokken muurwerk, bovenbouw van s1057-1058		
2L		1065	vloertje van slordig gelegde baksteenfragmenten, bk 0,55 m+NAP		
2M	27	1068	kuil met kluiten donkerbruin zand in lichtbruin zand; V27	1 rfr en 2 wfr rood met spaarzaam loodglazuur; 1 rfr en 3 wfr s1-kan-? Siegburg; 1x bot; diverse frummels tufsteen en nagels	
2N		1029	baksteenfundering van baksteen oranjerood/ geel geaderd 20/21 x 9,5/10 x 5 cm		
2/4o	9	1043	menselijk skeletmateriaal in top van s1041, div botten V9 V10 V11	bot	1863 en 1509-1572
2/4o	10	1043	menselijk skeletmateriaal in top van s1041, schedel	bot	1863 en 1509-1572
2/4o	11	1043	menselijk skeletmateriaal in top van s1041, bij elkaar zelfde skelet?	6x bot slachtafval; 1x rood (recent); 1 wfr IJzertijd of inheems-Romeins sleets met rode "blos"	1863 en 1509-1572
2/4o	12	1041	laag donkerbruin zand, vlak op 0,5 m+NAP; sterk doorwoeld door boomwortels; V12	(opspit: 2 wfr IJzertijd of inheems-Romeins) 1 wfr s1-kan-? Siegburg dunwandig; 3 wfr s2-kan-? met engobe uitwendig Langerwehe; 2 rfr en 4 wfr rood (o.a. spaarzaam loodglazuur); 1x nagel smeedijzer roest. 1x bot; 2x fragm. Tufsteen, 2x kalkmortel; 3x daklei grijs;	1863 en 1509-1572
2/4P		1013	paalspoor, vulling donkerbruin zand met houtskoolpuntjes		
2/4Q		1018	paalspoor (?), vulling donkerbruin zand		
3A	15MBU-2	15MBU	puinplek buiten tegen westmuur van 2B; Vnr. 15MBU2	fragment van bakstenen raamstijl 5 cm dik, afgekapt tot 5 cm breed en 18 cm lang	
3B		1017	puinplek met donkerbruin zand en mortelgruis		
3C		1028	puinspoor mortelgruis van muur haaks op s1010, enkele baksteenfragm or/gl dooraderd 20x9,5x4,5 en 20x10x5 cm, in vlak op 0,91 m+NAP, ca 10 cm diep.		
3D		1030	puinplek naast s1029 (in vlak op 0,82 m+NAP)		

Tabel C blad 3 van 4 Sporen- en vondstenlijst van onderzoeken 15MBU en 21MBU

Spoorcode	21MBU Vnr (en 15MBU)	Spooirn	Vondst- omstandig- heden	Materiaal	Datering
3E	4	1023	laag/plek donkerbruin zand met afval, direct op s1025; V4	(opspit: 1 wfr kp-kog-?); 3 rfr s2-spb-? Raeren/Aken; 2 rfr r-gra-8 (1x donkerbruin mangaanglazuur), 5 rfr r-gra-?, 1 compl r-kom-61 (21MBU4-A: vrijwel compleet, bovenzijde loodglazuur, rand gesleten), 1 prof r-kop-1, 1 prof r-pis-4, 1 rfr r-vst-? (halfrond rand van achterplaat geschulpt), ca 30 wfr rood; ; 1x halve munt en 1x klein muntje; 7 fragmenten van een pijpenaarden heiligenbeeld, achterzijde en delen basis met sporen van polychromie (rood) de achterzijde toont gewaad van vermoedelijk vrouwelijke heilige;	15B/16a
3E		1021	kuil met oranje as		
3/4F	ADV	1002	Molenbuurt/ Achter de Vest: Muurfragment, vanaf 1 meter uit einde zijseuf weg gebroken, muurdikte onbekend (metselverband alleen koppen, circa 8 lagen hoog), met een simpele vertanding onderaan op een geelgrijs zandbed van 3-5 cm, onderkant muur op ca. 1,9 meter diep. Matig harde baksteen, licht/donker oranje gemêleerd 17 x 8 x 4 cm, 5 lagen 14,5 cm		
4		1054	dwarsmuur 1-steens rood 22x11x5, over omgeklapte muur s1046 en buigt dan weer westwaarts		na 1863
4		1015	rest fundering, 'platform' van liggende baksteenfragmenten, naast s1010, oriëntatie gelijk aan Molenbuurt		na 1573
4A	6	1036	bruin zand, vol boomwortels (boomkuil); V6	1x rood wfr met deels loodglaz.; 1 bfr s1-kan-? Siegburg dikwandig 14e; 1 wfr s2-kan-? in- en uitwendig zoutglazuur 15B/16A	19e/20e eeuw
x	3	xx	Aanleg vlak, vnl uit vergraven bovengrond net boven s1010; V3	(opspit: 1 wfr kp-kog-? fragmentarisch) 1wfr s2-kan-? grijs met bruin zoutglaz. Keulen/Raeren 16A; 1 rfr r-bak-2, 1 rfr r-kop-? met spaarzaam loodglaz, 1 rfr r-kom-11, 3 rfr en 4 wfr rood	16d/17
x	7		aanleg vlak, uit bovenlaag van omgewoeld bruin zand en puinfragmenten); V7	3x mortel! Kalk; 1x tegelfrag (modern)	1573 ?
MBU - A		2001	Molenbuurt bij Zevenhuizen 44: bestrating gele steen 19 x 8 x 4 cm, op 1,9 m+NAP		voor 1573
MBU - A		2002	Molenbuurt bij Zevenhuizen 44: natuursteen kei verwerkt in s2001		voor 1573
ADV		1000	Molenbuurt/ Achter de Vest: laag natuurlijke gelaagde grijze klei, licht zandig met zandlensjes, bovenkant 2,3 m diep (onderkant dieper dan 2,5 meter)		
ADV		1001	Molenbuurt/ Achter de Vest: gelaagd veenpakket, op s1000, bovenkant circa 1,85 m diep (onder s1003)		
ADV	1	1003	Molenbuurt/ Achter de Vest: dik donkerbruin zandpakket, over en deels naast s1002 tot circa 1,9 meter diep, 21MBU1	1 bfr r-bak-?, 1 rfr r-pot/gra?, 1 rfr r-kop-kom-? met ringeloor; 1x wfr wit met groen loodgl buitenz en gele binenzijde (Gouda?); 1 wfr f-bor-? palmet decor; 1x dikke pijpesteel en 1x dunner.	17-18A
ADV		1004	Molenbuurt/ Achter de Vest:geel zand onder bestrating, halve meter dik, op s1003		

Tabel C blad 4 van 4 Sporen- en vondstenlijst van onderzoeken 15MBU en 21MBU

Bijlage 2 Dierlijk bot uit een vondstcomplex van het Clarissenklooster

Sjaak Waterlander

De baksteenvloer van de souterrainkelder 2i na het verwijderen van het zand waarmee hij was gedempt, inclusief de dunne laag donkerbruin zand 3E op de bodem, gezien vanuit het oosten

Context

Er zijn in 2015 en 2021 slechts weinig afvalresten gevonden uit de kloosterperiode. Op de baksteenvloer van souterrain kelder **2i** lag een dunne laag donkerbruin zand **3E** met wat afval van het klooster (vondstnummer 21MBU4). Behalve wat aardewerk (zie [*bijlage 1 tabel C*](#)) werd er ook wat botmateriaal verzameld. Het was een vrij kleine hoeveelheid en bestond slechts uit een paar botten van runderen en varkens en een aantal visresten.

In dit vondstcomplex waren op de vloer ook fragmenten gevonden van pijpenbeelden. Bij het veldwerk werd een aantal plastic vondstzakken met zand geborgen. Er werd verzocht om de inhoud zorgvuldig te zeven in verband met de resten van pijpenbeelden en eventueel ander klein vondstmateriaal. Enkele fragmenten en delen van beelden kwamen bij het zeven tevoorschijn. Verder leverde het zeefresidu een aantal zoogdier- en visresten op. Het botmateriaal verkeerde in slechte staat en was matig geconserveerd. Blijkbaar was tijdens het archeologisch onderzoek een afvalkuil met botmateriaal uit de kloosterperiode aangesneden.

De hoeveelheid botmateriaal is te beperkt om een uitspraak te doen over het eetregime in het klooster.

Zoogdierresten

Van rund (*Bos taurus*) is er een deel van de schedel (*cranium*) en een derde teenkoot (*phalanx III*). De teenkoot vertoonde zwarte brandsporen.

Van varken (*Sus domesticus*) zijn er twee delen bovenkaak (*maxilla*) met enkele kiezen (*molaren*) in de kaak. Een deel onderkaak heeft 1 ware kies en nog valse kiezen (*pre-molaren*) die niet zijn doorgebroken.

Niet op soort te determineren zijn 4 stukjes zoogdierbot.

Zeevisresten

Het grootste deel van de visresten betreft zeevis (*tabel D-E*).

Van kabeljauw (*Gadus morhua*) zijn er vooral botjes uit de vissenkop. Het zijn resten van verschillende kabeljauwen van behoorlijke afmeting (circa 80 cm).

De botjes van een vissenkop zijn met kraakbeen met elkaar verbonden. Als dit verteert valt deze uiteen in lossen afzonderlijke botelementen. De vondst van kopresten betekent dat de vis in zijn geheel op de plaatselijke vismarkt is aangekocht. De kopresten zijn in een afvalkuil met mogelijk andere etensresten beland. Vanwege de slechte conservering in het zand zijn de andere resten waarschijnlijk vergaan.

Andere zeevissen in het vondstcomplex zijn schelvis (*Melanogrammus aeglefinus*), kabeljauwachtigen (*Gadidae*), wijting (*Merlangius merlangus*), haring (*Clupea harengus*) en platvis (*Pleuronectidae*).

Er zijn 133 wervels (*vertebrae*) van waarschijnlijk schelvis en kabeljauw. Van platvis zijn er 84 wervels. Van andere vissoorten zijn er slechts kleine aantallen.

Zoetwatervisresten

Er zijn enkele resten van zoetwatervissen (*tabel F-G*): paling (*Anguilla anguilla*), harder (*Chelon labrosus*), snoek (*Esox lucius*), baars (*Perca fluviatilis*) en blankvoorn (*Rutilus rutilus*).

Het zijn vooral resten van kleine vissen: het snoekje was circa 20 cm, baarsjes circa 10 cm en ook het blankvoortje was klein.

Element/Soortcode	<i>Gadus</i>	<i>Gadid</i>	<i>Melan</i>	<i>Merlan</i>	<i>Pleuro</i>	<i>Clup</i>
<i>Vomer</i>	2		1			
<i>Parasphenoideum</i>	3					
<i>Basi occipitale</i>	1		1			
<i>Maxillare</i>	3		7			
<i>Palatinum</i>	1		2	1		
<i>Prae maxillare</i>						
<i>Supra maxillare</i>						
<i>Articulare</i>	6		1			
<i>Dentale</i>	1		1			
<i>Interoperculum</i>	1					
<i>Operculum</i>	3		5		1	3
<i>Symplecticum</i>			4			
<i>Suboperculum</i>			3			
<i>Prae operculum</i>	1					
<i>Hyomandibulare</i>	2		2			2
<i>Ectopterygoideum</i>						
<i>Entopterygoideum</i>						
<i>Epioticum</i>						
<i>Kerato-epi-of interhyale</i>	3					
<i>Urohyale</i>						1
<i>Quadratum</i>	2		2			
<i>Frontale</i>	1					
<i>Posttemporale</i>	1		2			
<i>Parietale</i>						
<i>Supra-occipitale</i>	1					
<i>Os Pharyngeum</i>						
Totaal kop	32		31	1	1	6
<i>Cleithrum</i>	1		3			
<i>Postcleithrum</i>						
<i>Supracleithrum</i>	1		1			
<i>Basipterygium (pelvis)</i>						
Totaal schouder en bekken	2		4			0
<i>vertebrae</i>	7	(a)			84	
<i>Os anale</i>						7
<i>Postabdominalis</i>						
Totaal romp en staart	7				84	7
<i>Overig</i>		(b)				
TOTAAL	41	ca 238	35	1	85	13

a: 133 *vertebrae* waarschijnlijk schelvis en kabeljauw

b: circa 100x niet op element determineerbaar, 5x *branchio stegale* (botjes uit kieuwen)

Tabel D Overzicht van resten van zeevis uit laag 3E.

Afkorting	Latijnse naam	Nederlandse naam
<i>Gadus</i>	<i>Gadus morhua</i>	kabeljauw
<i>Gadid</i>	<i>Gadidae</i>	kabeljauwachtige
<i>Melan</i>	<i>Melanogrammus aeglefinus</i>	schelvis
<i>Merlan</i>	<i>Merlangius merlangus</i>	wijting
<i>Pleuro</i>	<i>Pleuronectidae</i>	platvis (schol, schar, bot)
<i>Clup</i>	<i>Clupea harengus</i>	haring

Tabel E Afkortingen van de soorten zeevis uit laag 3E.

Element / Soortcode	<i>Rutilus</i>	<i>Perca</i>	<i>Esox</i>	<i>Anguil</i>	<i>Chelon</i>
Vomer					
Parasphenoideum					
Basi occipitale					
Maxillare					
Palatinum					
Praemaxillare					
Supramaxillare					
Articulare					
Dentale		2			
Interoperculum	1				
Operculum					
Symplecticum					
Suboperculum					
Praeoperculum					
Hyomandibulare					
Ectopterygoideum					
Entopterygoideum					
Epioticum					
Kerato-epi-of interhyale			1		
Urohyale					
Quadratum					
Frontale					
Posttemporale					
Parietale					
Supra-occipitale					
Os pharyngeum					
Totaal kop	1	2	1		
Cleithrum	1	1			
Postcleithrum					
Supracleithrum					
Basipterygium (pelvis)					
Totaal schouder en bekken	1	1			
vertebrae				5	7
Os anale					
Postabdominalis					
Totaal romp en staart				5	7
Overig		(a)			
TOTAAL	3	8	1	5	7

a: 5 schubben

Tabel F Overzicht van resten van zoetwatervis uit laag 3E.

Afkorting	Latijnse naam	Nederlandse naam
<i>Rutilus</i>	<i>Rutilus rutilus</i>	blankvoorn
<i>Perca</i>	<i>Perca fluviatilis</i>	baars
<i>Esox</i>	<i>Esox lucius</i>	snoek
<i>Anguil</i>	<i>Anguilla anguilla</i>	paling
<i>Chelon</i>	<i>Chelon labrosus</i>	harder

Tabel G Afkortingen van de soorten zoetwatervis uit laag 3E.

